

چکیده:

نوشتار حاضر جهت تبیین موضع قاضی سعید قمی در برابر مبانی فلسفی ملاصدرا می‌باشد. و به سه موضوع، اصالت وجود، اشتراک معنوی وجود و حرکت جوهری می‌پردازد. در هر مساله ابتدا دیدگاه و دلایل هر اندیشمند بیان شده و سپس به نقد و بررسی آن پرداخته شده است، در بحث اصالت وجود قاضی سعید بیش از آن که به دلایل مستحکم فلسفی استناد کند بر مبنای الفاظ و لغات دلایل خود را مبتنا می‌کند. در مساله‌ی اشتراک وجود روی کرد تنزیه‌ی و انگیزه‌ی دینی قاضی سعید موجب شده، که او به سمت اشتراک لفظی وجود رفته و با اشتراک معنوی وجود مخالفت کند. در حالی که قول به اشتراک لفظی وجود به خاطر خلط بین مفهوم و مصداق و غفلت از احکام وجود و نادیده گرفتن اقتضائات درجات متمایز آن است. در مساله‌ی سوم، یعنی حرکت جوهری، قاضی سعید اگر چه حرکت جوهری را رد نموده است ولی آثار و لوازمی را پذیرفته که مستلزم قبول حرکت جوهری می‌باشد و از این حیث می‌توان گفت که دیدگاه او دچار اضطراب بوده، همچنان که در بحث اصالت وجود دلایلیش از استحکام لازم برخوردار نیست.

واژگان کلیدی:

قاضی سعید قمی، ملاصدرا، اصالت وجود، اشتراک معنوی وجود، حرکت جوهری.

.....	مقدمه	۱
.....	الف- موضوع بحث	۱
.....	ب- پرسش‌های پژوهش	۲
.....	پ- فرضیات پژوهش	۲
.....	ت- اهداف پژوهش و ضرورت آن	۲
.....	ث- پیشینه‌ی پژوهش	۳
.....	ج- انگیزه و علت پژوهش	۴
.....	۱- فصل اول : کلیات	۶
.....	۱-۱ معرفی اجمالی صدرالمتألهین	۷
.....	۲-۱ مبانی فلسفی صدرا و آثار آن	۷
.....	۱-۲-۱ اصالت وجود و اعتباریت ماهیت	۸
.....	۲-۲-۱ تشکیک در وجود	۸
.....	۳-۲-۱ وجود رابط معلول	۱۰
.....	۴-۲-۱ حرکت جوهری	۱۰
.....	۵-۲-۱ لوازم و آثار اصالت وجود	۱۱
.....	۳-۱ معرفی قاضی سعید قمی	۱۲
.....	۴-۱ جایگاه علمی و سیره‌ی عملی قاضی سعید قمی	۱۲
.....	۵-۱ آراء و نظریات خاص فلسفی قاضی سعید قمی	۱۶
.....	۶-۱ زمینه‌های اختلاف نظر قاضی سعید قمی و ملاصدرا	۱۷

- ۲- فصل دوم: اصالت وجود یا ماهیت ۲۲
- ۱-۲ پیشینه‌ی بحث اصالت وجود ۲۳
- ۲-۲ ایضاح مفهومی اصالت وجود و تبیین آن ۲۶
- ۱-۲-۲ وجود ۲۷
- ۲-۲-۲ ماهیت ۲۸
- ۳-۲-۲ اصالت ۲۹
- ۴-۲-۲ اعتباریت ۳۰
- ۳-۲ دیدگاه ملاصدرا در رابطه با اصل اصالت وجود ۳۲
- ۴-۲ دلایل ملاصدرا بر اصالت وجود ۳۴
- ۱-۴-۲ شاهد اول ۳۴
- ۲-۴-۲ شاهد دوم ۳۵
- ۳-۴-۲ شاهد سوم ۳۶
- ۴-۴-۲ شاهد چهارم ۳۷
- ۵-۴-۲ شاهد پنجم ۳۸
- ۶-۴-۲ شاهد ششم ۳۹
- ۷-۴-۲ شاهد هفتم ۴۰
- ۸-۴-۲ شاهد هشتم ۴۲
- ۵-۲ دیدگاه قاضی سعید قمی نسبت به اصل اصالت وجود و دلایل او ۴۳
- ۶-۲ انگیزه‌های قاضی سعید قمی در انکار اصالت وجود ۴۷
- ۷-۲ نقد و نظر ۴۸

- ۲- فصل سوم: مفهوم وجود، مشترک لفظی یا معنوی ۵۲
- ۱-۳ ایضاح مفهومی اشتراک لفظی و معنوی وجود ۵۳
- ۲-۳ نظر صدرا بر اشتراک معنوی وجود و دلایل او ۵۵
- ۱-۲-۳ دلیل اول ۵۶
- ۲-۲-۳ دلیل دوم ۵۶
- ۳-۲-۳ دلیل سوم ۵۷
- ۴-۲-۳ دلیل چهارم ۵۷
- ۳-۳ نظر قاضی سعید قمی در اشتراک لفظی وجود و مبانی او ۵۹
- ۱-۳-۳ استدلال اول ۶۱
- ۲-۳-۳ استدلال دوم ۶۱
- ۳-۳-۳ استدلال سوم ۶۲
- ۴-۳-۳ استدلال چهارم ۶۲
- ۵-۳-۳ استدلال پنجم ۶۳
- ۶-۳-۳ استدلال ششم ۶۳
- ۴-۳ مقایسه‌ی دو دیدگاه ۶۶
- ۵-۳ پذیرش اشتراک معنوی وجود توسط صدرا و آثار آن ۷۰
- ۱-۵-۳ آثار پذیرش اشتراک معنوی وجود ۷۱
- ۱-۱-۵-۳ در حوزه‌ی خدا شناسی ۷۱
- ۲-۱-۵-۳ در حوزه‌ی مباحث عام فلسفی ۷۳
- ۶-۳ رد اشتراک معنوی وجود توسط قاضی سعید قمی و لوازم آن ۷۳
- ۱-۶-۳ مابینت بین خالق و مخلوق در وجود و سایر صفات ۷۳
- ۲-۶-۳ محدود شدن باب معرفت عقلی در حوزه‌ی مادیات ۷۵

۷۶ ۳-۶-۳ عدم سنخیت بین علت و معلول
۷۹ ۴- فصل چهارم: حرکت جوهری
۸۰ ۱-۴ ایضاح مفهومی حرکت جوهری
۸۲ ۱-۱-۴ تعریف حرکت جوهری
۸۲ ۲-۱-۴ لوازم حرکت
۸۲ ۲-۴ حرکت جوهری از دیدگاه صدرا
۸۴ ۱-۲-۴ اشکالات وارد بر حرکت جوهری
۸۷ ۲-۲-۴ دلایل صدرا بر اثبات حرکت جوهری
۸۷ ۱-۲-۲-۴ استدلال اول
۸۸ ۲-۲-۲-۴ استدلال دوم
۸۸ ۳-۲-۲-۴ استدلال سوم
۸۹ ۴-۲-۲-۴ استدلال چهارم
۸۹ ۵-۲-۲-۴ استدلال پنجم
۹۰ ۶-۲-۲-۴ استدلال ششم
۹۰ ۷-۲-۲-۴ استدلال هفتم
۹۱ ۸-۲-۲-۴ استدلال هشتم
۹۱ ۹-۲-۲-۴ استدلال نهم
۹۲ ۳-۲-۴ دلایل پیروان صدرا در زمینه‌ی اثبات حرکت جوهری
۹۲ ۳-۴ دیدگاه و مبانی فلسفی قاضی سعید قمی نسبت به حرکت جوهری
۹۳ ۱-۳-۴ دیدگاه قاضی سعید در باره‌ی ماهیت حرکت و وجود آن
۹۶ ۲-۳-۴ دیدگاه قاضی سعید در باره‌ی جسم و حرکت در آن
۹۹ ۳-۳-۴ دیدگاه قاضی سعید درباره‌ی حرکت جوهری

۱۰۱ دیدگاه قاضی سعید درباره‌ی حرکت جوهری و اشتدادی نفس انسانی
۱۰۱ دیدگاه قاضی سعید در رابطه با حقیقت و ماهیت نفس
۱۰۵ دیدگاه قاضی سعید در رابطه با قوای نفس
۱۰۹ دیدگاه قاضی سعید در رابطه با طی مراتب تکاملی نفس انسانی
۱۱۱ دیدگاه قاضی سعید در رابطه با معاد نفس و بدن انسانی
۱۱۵ نتیجه گیری و پیشنهاد
۱۱۶ نتایج
۱۱۸ پیشنهادات
۱۱۹ فهرست منابع

مقدمه:

الف: موضوع بحث

قاضی سعید از حکمای متاله و از شاگردان ملا رجبعلی تبریزی است که پس از استادش جریان مخالف صدرا را در عصر صفوی هدایت کرده است. هر چند او در مواردی از صدرا به بزرگی یاد کرده است، اما در مواردی نیز با نظرات او مخالفت ورزیده است. از جمله‌ی این موارد، مخالفت با اصالت وجود، اشتراک معنوی وجود و حرکت جوهری است. او همچنین به دنبال رد اشتراک معنوی وجود، سنخیت میان خالق و مخلوق و اشتراک معنوی در صفات بین آن‌ها را رد کرده، و معتقد است که صفات حق تعالی و انسان تحت معنای مشترکی نمی‌گنجند. و این در حالی است که ملا صدرا بر بسیاری از این امور اقامه‌ی دلیل نموده است.

قاضی سعید به پیروی از استادش به مکتب مشاء گرایش داشته است. ولی در بسیاری از موارد از نظرات ملا صدرا متأثر بوده است. هر چند در حوزه‌ی عرفانی گرایش او به ابن عربی بیشتر مشهود است و از این حیث می‌باید به ملا صدرا هم نزدیک‌تر باشد، اما طرح آراء مخالف با ملا صدرا نشان می‌دهد که او در فلسفه اجتهاد کرده است. مضافاً بر این که سیطره‌ی الهیات تنزیهی بر احادیث و روایات در بینش قاضی سعید موجب شده که او در بسیاری از آراء و مبانی فلسفی با ملا صدرا مخالفت کند. و در بسیاری از این موارد مخالفت او با استدلال‌های فلسفی و عرفانی همراه است. قاضی سعید با نظر خود که اصالت ماهیت می‌باشد، اصالت وجود و به دنبال آن اشتراک معنوی و حرکت جوهری را رد نموده است.

با این دست‌مایه پژوهش حاضر در صدد تبیین دیدگاه قاضی سعید و لوازم آن در مقایسه با آراء ملا صدرا در خصوص اصالت وجود، اشتراک معنوی وجود و حرکت جوهری می‌باشد.

- ۱- انگیزه‌ی قاضی سعید در انکار اصالت وجود چیست؟
- ۲- مبنای قاضی سعید در نفی اشتراک معنوی وجود چیست؟
- ۳- مبنای فلسفی قاضی سعید در نفی حرکت جوهری چیست؟
- ۴- نفی اشتراک معنوی وجود توسط قاضی سعید چه لوازمی دارد؟

پ- فرضیات پژوهش:

- ۱- قاضی سعید با انگیزه‌ی دینی و با توجه به روی‌کرد تنزیهی آیات و روایات، اصالت وجود را رد کرده است.
- ۲- مبنای قاضی سعید بر باور تنزیهی نسبت به خداوند و نفی اشتراک معنوی وجود و عدم سنخیت و مناسبت بین وجود حق تعالی با سایر موجودات می‌باشد.
- ۳- قاضی سعید با اعتقاد به اصالت ماهیت و اعتباریت وجود حرکت جوهری را رد کرده است. ۴-
- نفی اشتراک معنوی وجود توسط قاضی سعید به مابینت بین خدا و خلق و تعطیلی عقل از معرفت صفات الهی می‌انجامد.

ت- اهداف پژوهش و ضرورت آن:

قاضی سعید از حکمای متالهی است که آثار او کم‌تر مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است، دلیل این امر شاید غلبه‌ی بلا منازع اندیشه‌های ملاصدرا در قرون اخیر بوده است. اما از آن‌جا که نقادان و اندیشه‌ورزان نیز هر کدام به اندازه‌ی خود سهمی در بسط و توسعه‌ی علوم دارند که آن هم کم‌تر از طراحان یک اندیشه نیست، شناساندن افکار ایشان نیز کم‌ترین خدمتی است که یک طالب علم می‌تواند آن را به سامان برساند. بنا بر این با این نگاه و با هدف بررسی نقاط مثبت و

منفی دیدگاه قاضی سعید در نفی اصالت وجود و اشتراک معنوی آن و حرکت جوهری، تحقیق حاضر ضرورت می‌یابد.

ث - پیشینه‌ی پژوهش:

قاضی سعید یکی از حکما و عرفای بزرگ اواخر عهد صفوی است که در عرصه‌های عرفان و حکمت ید طولایی داشته و علاوه بر آن در عرصه‌های حدیث و فقه نیز متبحر بوده است. او در شعب مختلف علوم دارای آثاری است که هر یک به نوبه‌ی خود حاکی از فضل و تبحر او در هر دو حوزه‌ی علوم عقلی و نقلی است. از مهم‌ترین ویژگی‌های آثار این دانشمند اختصاص دادن قسمت قابل توجهی از آن‌ها به شرح و توضیح احادیث و روایات وارده از ائمه معصومین (علیهم السلام) و حل معضلاتی است که در برخی از ماثورات ایشان وجود دارد.

در زمینه‌ی پژوهش حاضر که در صدد تبیین دیدگاه قاضی سعید و لوازم آن و مقایسه‌ی آن‌ها با آراء ملاصدرا در خصوص مسائل اصالت وجود، اشتراک معنوی وجود و حرکت جوهری است کار چندانی صورت نگرفته و امید است که این کار بتواند خدمت ناچیزی در این زمینه باشد. بیش‌تر پژوهش‌هایی که در آراء و نظریات قاضی سعید قمی صورت پذیرفته است تا اندازه‌ای نزدیک به این پژوهش می‌باشند

از جمله این پژوهش‌ها:

۱- بررسی تطبیقی آراء و نظریات صدرا و قاضی سعید قمی در بحث اسماء و صفات. پایان نامه دکترا (

علی اکبر نصیری دانشگاه تهران، استاد راهنما دکتر نجفقلی حبیبی)

۲- سلب و ثبوت اسماء و صفات الهی، مقایسه میان نظرات ملا صدرا و قاضی سعید قمی، پایان نامه ارشد دانشگاه قم (محمد تقی کرمی قهی، استاد راهنما دکتر محمد ذبیحی، مشاور محمد تقی سبحانی)

۳- کتاب "اسماء و صفات حق"، دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۱

۴- کتاب "التعلیقہ علی الفوائد الرضویہ" و "المصباح الهدایہ الی الخلافه و الولایہ" از امام خمینی (ره) انتشارات موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

مقالاتی که در رابطه با آراء قاضی سعید قمی نوشته شده‌اند بعضا عبارتند از:

۱- علل و انگیزه‌های دینی ملا رجبعلی تبریزی و قاضی سعید قمی در انکار اصالت وجود صدراپی دکتر سید صدرالدین طاهری و محسن مروی نام، نامه حکمت، سال پنجم، ش ۲ پاییز و زمستان ۱۳۸۶

۲- اوصاف خدا از دیدگاه اندیشمندان اسلامی و قاضی سعید قمی، حجه الاسلام سید علی قزوینی اندیشه‌های فلسفی ۳، سال دوم، ش ۲ پاییز ۸۴.

۳- انتقادات امام خمینی (ره) بر قاضی سعید قمی، سید محمود یوسف ثانی، پژوهش‌نامه متین ش ۲۲

۴- معنا شناسی اوصاف الهی از دیدگاه ابن میمون و قاضی سعید قمی، امیر خواص، نشریه معرفت ش ۱۲۱- دی ۱۳۸۶ سال شانزدهم.

ج- انگیزه و علت پژوهش:

سعی و تلاش این حکیم متاله در ایجاد پیوند میان دین و فلسفه و عرفان و روی کرد او به تفسیر و تاویل متون دینی با شیوه و دیدگاهی متفاوت با ملا صدرا موجب شد که به بررسی نظرات او پرداخته شود. علاوه بر آن دقت نظر قاضی سعید در مسائل فلسفی و توجه او به نکته‌های ظریف و باریک در

مضامین روایات از دیگر ویژگی های این حکیم متاله بوده که توجه محققین را به خود جلب می نماید و انگیزه قوی در طالبان معرفت فلسفی را باعث می شود.

فصل اول

کلیات

۱-۱ معرفی اجمالی صدرالمتالهین^۱

ملاصدرا حکیم برجسته‌ی قرن یازدهم هجری، در میان همه‌ی فلاسفه‌ی اسلامی که اصولاً مبنا گرا هستند، از جمله حکیمانی است که با وارد ساختن مکلفیات خویش به عرصه‌ی فلسفه توانست حکمتی را بنا نهد که تحولی بنیادین در عرصه‌ی علوم و معارف محسوب می‌شود. این حکیم در حوزه‌ی معارف عقلی و فلسفی با وجود بهره‌مندی از دو گرایش مشایی و اشراقی مبتنی بر روشی بسیار متفاوت در ساختار و مبادی و نتایج از دو حکمت قبلی می‌باشد.

حکمت صدرایی به لحاظ مبنایی بر اصولی استوار است که اساساً این حکمت به آن اصول شناخته می‌شود و از جمله‌ی آن‌ها اصل اصالت وجود است.

۱-۲ مبانی فلسفی صدرالمتالهین و آثار آن

اصل اصالت وجود و اعتباریت ماهیت در نظام فلسفی حکمت متعالیه، شاه کلیدی است که صدرالمتالهین با آن بسیاری از قفل‌های ناگشوده‌ی فلسفی را گشود و در پرتو آن در زمینه‌های بسیاری توفیق یافت، پس از این اصل، مهم‌ترین پایه‌های حکمت متعالی عبارتند:

اصل دوم: تشکیک در وجود

اصل سوم: وجود رابط معلول

۱- به دلیل شهرت صدرالمتالهین در این جا به صورت مختصر به معرفی او پرداخته شده است. برای آشنایی بیشتر با زندگی این فیلسوف بزرگ به منابع زیر رجوع شود: اسفار، ج ۱، مقدمه شیخ محمد رضا مظفر، صفحه الف تا ز / صدرالمتالهین رساله سه اصل، (تهران، روزنه، ۷۷)، ج ۳، مقدمه دکتر سید حسین نصر، ص ۶ تا ۱۰ / مجموعه رسائل فلسفی صدرالمتالهین (تهران، حکمت، ۷۵) مقدمه آقای حامد ناجی اصفهانی، ص ۱ تا ۱۱ / تفسیر القرآن الکریم، ج ۱، مقدمه آقای محسن بیدارفر، ص ۱۱ تا ۲۰ و ص ۸۷ و ۸۹ / مجموعه مقالات همایش جهانی حکیم ملاصدرا، ج ۱، ص ۱۲۵ تا ۱۵۰، مقاله آقای دوانی.

اصل چهارم: حرکت جوهری، اعم از اشتدادی و غیر اشتدادی^۱

۱-۲-۱ اصالت وجود و اعتباریت ماهیت

مسأله‌ی اصالت وجود و اعتباریت ماهیت، یکی از مهم‌ترین مباحث فلسفه‌ی اسلامی است که در فلسفه‌ی ملاصدرا و نظام فلسفی حکمت متعالیه نقش بسزائی داشته، به گونه‌ای که ملاصدرا با اثبات و تکیه بر اصالت وجود به عنوان یک گزاره‌ی درست در هستی‌شناسی و جهان بینی، در ده‌ها مسأله‌ی دیگر از آن سود برده است. مسائل گوناگونی همچون حرکت جوهری، حدوث و قدم جهان، صدور جهان، معاد جسمانی، نقش نفس و حدوث و بقای آن، ربط حادث به قدیم، علیت، اثبات واجب، صفات واجب و ... همگی به گونه‌ای با اصالت وجود پیوند خورده و از آن یاری می‌گیرند.^۲ صدرالمتالهین بر این نظریه براهین متعددی اقامه نموده که در *اسفار، الشواهد الربوبیه* و بخصوص در *مشاعر* آن‌ها را آورده است. در *مشاعر*، هشت دلیل بر اصالت وجود، تحت عنوان شاهد ذکر می‌کند.

۱-۲-۲ تشکیک در وجود

در رابطه با بحث تشکیک باید ابتدا مقدمه‌ای را بیان کرد:

کثرت موجودات در جهان خارج را نمی‌توان منکر شد. هر جا کثرتی یافت شود، ضرورتاً اشیای متکثر با یکدیگر نوعی فرق دارند و ممکن نیست از همه جهت مشابه و یکسان باشند. از نظر فیلسوفان گذشته تمایز امور از سه حال بیرون نیست: یا به امور خارج از ذات و ماهیت آن‌ها (مثل کثرت افراد یک نوع)؛ یا به امور داخل در ذات آن‌ها (مثل کثرت انواع یک جنس)؛ و یا به عین ذات و ماهیت آن‌ها (مثل کثرت

۱ عبودیت: درآمدی به نظام حکمت صدرایی، جلد اول، ص ۶۰.

۲ انتظام، سید محمد؛ «بتکارات فلسفی صدرالمتالهین» *خردنامه صدرا*، بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ش ۱۲، تابستان ۷۷، ص ۶۴.

اجناس عالیہ ، ...) بر می گردد. اما برخی از اشیا در کمال و نقص؛ یا شدت و ضعف، یا تقدم و تاخر به تفاضل و برتری نسبت به یکدیگر متصف می شوند و با یکدیگر تفاوت دارند. این نوع کثرت در دسته بندی بالا قرار نمی گیرد. این نوع کثرت را که در آن " مابه الاشتراک " و " ما به الاختلاف " یک حقیقت است کثرت به تشکیک می گویند.^۱

به اعتقاد ملاصدرا وحدت مفهومی وجود ناشی از وحدت عینی است. اگر واقعیات نوعی اشتراک و وحدت عینی نداشته باشند، ممکن نیست مصداق مفهومی واحد باشند. بر اساس اصالت وجود، مفهوم وجود بر همه ی واقعیات های خارجی به حمل هو هو قابل حمل است. پس همه ی واقعیات های خارجی نوعی اشتراک و وحدت عینی دارند یعنی حقیقت وجود ذاتا حقیقتی واحد است از سوی دیگر نمی توان کثرت موجودات را منکر شد. پس حقیقت وجود ذاتا هم واحد است و هم متکثر، و این مطلب جز با تشکیک در حقیقت وجود توجیه پذیر نیست . ملاصدرا در این باره چنین می نویسد:

" لما كانت الوجودات الخاصه مشترکه فی هذا المفهوم...الذی یکون حکایه عنها، فلا بد ان یکون للجمیع اتفاق فی سنخ حقیقه الوجود و لا بد مع ذلک من امتیاز بینهما، اما بالکمال و النقص... او باوصاف زائده."^۲

ملاصدرا این مطلب را پس از پذیرش وحدت معنای وجود مطرح نموده است . حال می خواهیم ببینیم آیا این مفهوم واحد یکسان بر همه مصادیق حمل می شود و یا حمل آن بسته به تقدم و تاخر یا اولویت و عدم اولویت مصادیق نسبت به یکدیگر، فرق می کند و بعضی از آنها در مصداقیت برای آن مفهوم بر بعضی دیگر مزیتی دارند.^۳

۱ عبودیت؛ درآمدی به نظام حکمت صدرایی، جلد اول، ص ۱۳۷ و ۱۳۸

۲ صدرالدین شیرازی، محمد؛ *الحکمه المتعالیه فی الاسفار الاربعه*، الطبعة الاولى، دار احیاء التراث العربی، بیروت-لبنان، ۱۴۲۳، جلد اول، ص ۸۶

۳ مصباح یزدی، محمد تقی؛ *شرح اسفار*، تحقیق و نگارش محمد تقی سبحانی چاپ اول، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، قم، زمستان ۱۳۸۰، ص ۱۳۳

مفهومی را که صدقش بر همه افراد، یکنواخت باشد و افراد آن، تقدم و تاخر یا اولویت یا اختلاف دیگری در مصداق بودن برای آن مفهوم نداشته باشند، مفهوم متواطی گویند مثل مفهوم جسم. و اگر مفهومی صدق آن بر افرادش، متفاوت باشد و بعضی از آنها از نظر مصداق بودن برای آن مفهوم، مزیتی بر دیگری داشته باشند؛ به آن مفهوم مشکک می‌گویند. مثل مفهوم وجود.^۱ و ملاصدرا قایل است که مفهوم وجود دارای چنین سرشتی است که تفضیل آن به مناسبت خواهد آمد.

۱-۲-۳ وجود رابط معلول

ملاصدرا معتقد است وجود یک حقیقت و یک واحد شخصی است که عین غنا و کمال و اطلاق است و هر چه جز اوست اشعه و ظهورات و تعینات همان حقیقت است و موجودات امکانی، اعتبارات و شوونات و اشعه و ظلال نور قیومی واجب هستند و استقلالی برای آنها نیست.^۲ به اعتقاد او با توجه به امکان فقری یا عین الربط بودن معلول، برای اثبات واجب الوجود دیگر نیازمند به ابطال دور و تسلسل نخواهیم بود. علت مقوم هویت معلول است و بدون اکتناه علت، اکتناه معلول ممکن نیست. امکان در مورد وجود به معنای فقر و حاجت و وابستگی ذاتی است، به این معنا که وجودات امکانی با تمام هویتشان مرتبط به غیر و متعلق به غیر هستند. وجودات امکانی را با فرض انفصال از قیوم جاعل نمی‌توان مورد اشاره‌ی عقلی قرار داد و حکم به ثبوت خودشان برای خودشان نمود؛ چون هویتی غیر از ربط و تعلق به واجب ندارند تا مورد اشاره قرار گیرند.^۳

^۱ . مصباح یزدی، محمد تقی؛ آموزش فلسفه، چاپ سوم، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی تهران، بی‌جا، زمستان ۱۳۶۸، جلد اول، ص ۳۲۲

^۲ صدرالدین شیرازی، الحکمه المتعالیه فی الاسفار الاربعه، جلد اول، ص ۷۱.

^۳ همان؛ جلد اول، ص ۱۰۶.

۱-۲-۴ حرکت جوهری

همان طور که پیشتر آمد حرکت جوهری یکی دیگر از مبانی فلسفی صدرایی است. به اعتقاد ملاصدرا حرکت داخل در هیچ مقوله‌ای نیست بلکه نحوه‌ای از وجود است و از سنخ ماهیات نیست. به همین دلیل از نظر او برای حرکت تعریف حدی وجود ندارد و اگر تعریفی برای آن آورده می‌شود تعریف به رسم خواهد بود. بنا بر این اگر حرکت تعاریف گوناگون داشته باشد مانعی ندارد زیرا اگر چیزی به لوازم و آثارش باشد، می‌توان چندین تعریف از آن کرد که همه درست باشد.^۱

ملاصدرا با تلقی جدیدی از حرکت که وجودی دانستن نحوه‌ی آن است، حرکت را عرض تحلیلی می‌داند و هیچ گونه انفکاک خارجی بین حرکت و وجود قایل نیست. وجود حرکت در شیء، همان شیء متحرک است که اجزای آن به نحو وحدت اتصالیه لحظه به لحظه در آن متحقق می‌شوند.^۲

۱-۲-۵ لوازم و آثار اصالت وجود

صدرا با توجه به اصل اصالت وجود بسیاری از مسائل فلسفی را حل نموده و اثبات آنها را بر این اصل مهم متوقف دانسته است. مسائلی همچون تابعیت ماهیت از احکام وجود^۳، مجعولیت وجود^۴ امکان ثبوت ماهیت و لوازم آن به تبع ثبوت وجود و در ظرف وجود^۵ و اتحاد دو شیء از ناحیه‌ی وجود^۶ مسائل

۱ مطهری، مرتضی؛ درسهای اسفار (مباحث قوه و فعل)، چاپ چهارم، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۸۸، جلد اول، ص ۴۶ و ۴۷

۲ - صدرالدین شیرازی، محمد؛ شرح الهدایه الاثیریة؛ تصحیح محمد مصطفی فولاد کار، چاپ اول، موسسه التاریخ العربی، بی جا، ۱۴۲۲، ص ۱۸۰.

۳ همو؛ الاسفار، جلد اول ص ۲۹۱، جلد دوم صص ۳۸۹، ۲۳۵

۴ همان؛ جلد اول، ص ۴۴

۵ همان، جلد دوم، ص ۲۸۸ و جلد اول صص ۱۰۱، ۷۵

۶ همان، جلد دوم، ص ۲۹۸

مربوط به توحید^۱ و حل مساله‌ی شرور در سایه‌ی اصالت وجود^۲ مساله‌ی تشخیص وجود،^۳ فعلیت و تحصیل^۴ صفات وجود،^۵ حل مساله‌ی اسماء و صفات^۶ و موارد دیگری که ذکر آنها در این جا ضرورتی ندارد و از مبحث پژوهش حاضر بیرون است. صدرالمتالهین علت ناتوانی حکیمان قبل از خود و بخصوص ابن سینا را در حل مشکلات و معضلات فلسفی عدم توجه به حقیقت وجود و احکام آن می‌داند.^۷

۱-۳ معرفی قاضی سعید قمی

حکیم فاضل، عارف متشرع و ادیب و محقق کامل، محمد بن محمد مفید قمی (۱۱۰۷-۱۰۴۹ ق) مدعو یا مشهور به سعید، از علمای عصر صفوی است که در قم تولد یافت و بعد از تحصیل مقدمات در نزد ملا رجبعلی تبریزی (متوفی ۱۰۸۰ ق) حکمت را فرا گرفت. دغدغه‌ی اصلی قاضی سعید حل مشکلات اخبار و تطبیق شریعت و عرفان و حکمت بود. در علوم دینی و حقیقی نزد ملا محسن فیض کاشانی (متوفی ۱۰۹۱ ق) شاگردی نموده است و بارها به شاگردی خود نزد آنان تصریح کرده است.^۲ بعضی گفته‌اند که نزد عبدالرزاق لاهیجی (متوفی ۱۰۷۲ ق) نیز شاگردی نموده است.^۳

۱-۴ جایگاه علمی و سیره‌ی عملی قاضی سعید قمی

۱ همان، جلد دوم، ص ۳۱۶

۲ همان، جلد اول، ص ۳۴۰

۳ همان جلد نهم، ص ۱۸۵

۴ همان، جلد اول، ص ۳۳۴

۵ همان، جلد دوم، صص ۲۸۲ و ۲۸۳

۶ همان، جلد دوم، ص ۳۱۶

۷ همان، جلد نهم، ص ۱۱۹

۸ قمی، قاضی سعید؛ شرح توحیدالصدوق، نجفقلی حبیبی (تصحیح و تعلیق)، چاپ دوم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد

اسلامی، تهران، ۱۳۸۱، جلد اول، صص ۱-۷

^۹ بعضی نیز این گفته را صحیح نمی‌دانند زیرا قرائنی در آثار او در این مورد وجود ندارد.

قاضی سعید قمی، ادیب، شاعر، فقیه، حکیم، عارف، و متضلع در شرح و تاویل اخبار و احادیث خصوصا احادیث مشکل می‌باشد. در سی سالگی به شرح احادیث و تاویل آن‌ها روی آورد تمام عمر شریف خود را به آن‌ها پرداخت و میراث عظیمی را در این زمینه برای ما به جا گذاشت. از آثارش، در نقل و استناد اقوال بسیاری از علما و نقد آن‌ها، وسعت آگاهی و قوه‌ی درک و مرتبه‌ی علمی و استقلال رای او آشکار است. در جنبه‌ی عملی او سالکی متشرع بود و تمایل به تصوف و عرفان داشت. مشمول تاییدات غیبی بوده و همان‌گونه که خودش می‌گوید: اسرار مکنون و دقائق کشفی در آیات و احادیث از جانب خداوند به او افاضه و الهام شده است. قاضی سعید مصنفات بسیاری دارد که اکثر آن‌ها در شرح احادیث مشکل می‌باشد. و جز "کلید بهشت"^۱ و "اسرار صنایع" همه‌ی آن‌ها به زبان عربی می‌باشد. آثار او آکنده از آیات و روایات، نظرات حکیمان و متکلمان و سخنان مفسران و محدثان و ذوقیات عرفا و اهل سلوک می‌باشد. به فارسی و عربی شعر می‌سروده و عنایت خاصی به تاویل داشته است.

از طرز شرحی که از عبارات و الفاظ می‌کند مراتب تسلطش در علوم عربی پیداست و این که در آن عصر قضاوت دارالعلمی مانند قم به او تفویض گردیده، پیداست که به کمال فقاہتتش اذعان داشته‌اند،^۲ تعیین ترتیب تاریخی نوشته‌های او ممکن نیست. در این جا آثار او فهرست وار ذکر می‌شود.

۱- "اسرار صنایع" در فلسفه‌ی بعضی از علوم.

۲- "کلید بهشت" در حکمت، تصحیح و تعلیق سید محمد مشکات

۳- "شرح الاربعین"، تصحیح و تعلیق نجفقلی حبیبی.

۱ در انتساب این کتاب به قاضی سعید تردید وجود دارد.

۲ قمی، قاضی سعید؛ شرح الاربعین، نجفقلی حبیبی (تصحیح و تعلیق)، چاپ اول، میراث مکتوب، تهران، ۱۳۷۹، مقدمه مصحح ص ۴۲.

کتاب شرح الاربعین اولین کوشش قاضی سعید در شرح احادیث مشکل بوده است. و اولین اثر منظم حاصل از یادداشت‌ها و شرح او بر کتب احادیث بخصوص توحید صدوق و اصول الکافی کلینی می‌باشد و هم‌زمان با آن با توجه به یادداشت‌های فراوان در حواشی توحید به شرح توحید صدوق به عنوان یک کتاب مستقل اهتمام ورزیده و تقریبا تا پایان عمر شریف در این حوزه کوشیده است.

قاضی سعید بر حسب ذوق خویش چهل حدیث از مشکلات روایات مربوط به معارف الهیه و راجع به اصول دیانت را شرح نموده و حقا چنانچه درخور حکیم عارفی مانند او می‌باشد از عهده‌ی آن بر آمده است تنبهاات و تفتناتی از نوک خامه‌اش جاری گشته که خاص خود اوست و در خور دانشی برتر از اطوار اهل ظاهر .

مهم‌ترین شاخصه‌ی مجاهدات علمی او را باید در کوشش مستمر وی برای حل رموز احادیث مشکل دانست و کتاب شرح الاربعین اولین اثر علمی اودر این جهاد مقدس است .

۴- "شرح توحید/الصدوق" در سه جلد ، تصحیح و تعلیق نجفقلی حبیبی .این کتاب مفصل‌ترین تصنیف قاضی سعید است .

۵- "الاربعینیات لکشف انوار القدسیات" مجموعه‌ای از ده یا یازده رساله که جداگانه تصنیف شده و به این مجموعه ملحق شده است و قصد داشته که آن را به چهل برساند اما عمر شریفش وفا نکرده است .هر یک از رسائل، تصنیفی مستقل است که عمدتا دارای مقدمه و خاتمه است و غالبا دو تاریخ دارد . تاریخ به پایان رساندن تصنیف و تاریخ ملحق شدن به مجموعه‌ی اربعینیات ،این مجموعه آخرین و مفیدترین آثار قاضی سعید است .

قاضی سعید مقدمه‌ی مستقلی براین مجموعه نوشته است ، دراین مقدمه که اثری گرانبه‌است بعد از حمد و ستایش خداوند ،مسیر تطور انسان را از دیدگاه خود شرح داده و مفهوم قضا و قدر عنایت الهی و حسن سابقه را توضیح داده است.